

FEUDÁLNÍ VELKOSTATEK V 16. –17. STOLETÍ

Hlavním zdrojem příjmů v raném novověku bylo vlastnictví půdy (latinsky feudum, odtud vlastník půdy = feudál). Půdu mohli vlastnit:

- Panovník (statky patřící panovníkovi byly nazývány komorní)
- Šlechta
- Církev (jak církevní řády, tak kapituly)
- Města (šlechtická i poddanská) jako celek, ale i konkrétní měšťané (zejména pokud usilovali o povýšení do šlechtického stavu)
- Univerzita

Půda v námi sledovaném období byla obvykle rozlišována podle toho, jak byla daněna: na **dominikál** a **rustikál**. V obou případech byla vlastníkem šlechta, ovšem rustikál byl obhospodařován sedláky, kteří měli půdu dědičně pronajatou – nejčastěji za poplatek (pevně daný – vrchnost jej nemohla svévolně měnit). Tito sedláci byli nazýváni jako tzv. osedlí poddaní. Dominikál byl ve správě vrchnosti, které půdu obhospodařovali „její“ poddaní (v rámci robotních povinností). Hlavní rozdíl byl ten, že panská půda (dominikál) nebyla na rozdíl od rustikálu zdaněna. Poměrově bylo ve 2. polovině 17. století více rustikálu (celkově 75:25; na komorních statcích bylo rustikálu ještě o něco více, na šlechtických méně). Před 30letou válkou bylo rustikálu více, ovšem vzhledem k vylidnění venkova řada statků zpustla a připadly tak zpět šlechticům (s ohledem na tzv. právo na odúmrtí – když rod vymřel bez právoplatného dědice).

Základní „hospodářskou jednotkou“ jednotlivých panství byly dvory (statky). Počet dvorů na jednotlivých panstvích kolísal. V tabulce níže je uvedeno, jaká byla situace na komorních panstvích (tedy na panstvích patřících panovníkovi). Na jedno panství obvykle připadaly jednotky dvorů, přičemž jeden dvůr obhospodařoval obrovskou plochu polí – u komorních statků se velikost dvorů ohybovala od 100 do 1100 strychů, největší komorní statky byly v úrodném Polabí; nejčastěji zastoupeny byly dvorce 300/400strychové.

Tab. I. Vzrůst počtu dvorů na komorních panstvích v Polabí a v Podbrdsku

Panství	Počet dvorů						
	1614-17	1628	1651	1657	1672	1700	1757
Ziroh	7	7	6	6	7	7	6 ^{a)}
Točnick	2	2	1	2	2	2	2
Kr. Dvůr	3	2	2	3	3	3	3
Brandýs n. L.	7	9	1	5	6	8	10
Přerov n. L.	1	1	1	1	1	1	1
Poděbrady	6	6	5	6	8	9	10
Kolín	.	4	3	4	5	6	6 ^{b)}
Pardubice	6	8	6	8	8	11	15 ^{c)}
Smrkovice	(4)	(3)	3	3	3	3	3
celkem	.	42	28	38	43	50	56
v %	.	100,—	66,6	90,5	102,4	119,—	113,3

Poznámka:

- a) R. 1729 rozparcelován Klášterský dvůr.
 b) Mimo volárnu u Sáu.
 c) Mimo volárnu v Opatovicích.

ŠLECHTICKÝ VELKOSTATEK

Na konci 16. století se v hospodaření s půdou začal prosazovat systém, který bývá někdy označován jako **šlechtický režijní** nebo **šlechtický podnikatelský velkostatek**. Znamená to, že šlechta si na práci najímala námezdní dělníky, kteří dostávali mzdu (pracovali tedy za režii). Jaroslav Čechura zkoumal šlechtické statky v jižních Čechách a zjistil, že hospodaření na panstvích Hluboká nebo Třeboň bylo v podstatě výhradně založeno na takovéto námezdní práci (přičemž robotní povinnosti byly minimální nebo téměř žádné). Pro šlechtu, která začala ve velkém podnikat (a stavěla rybníky či pivovary), bylo výhodné krátkodobě si najmout zemědělské dělníky (nebo pracovníky na výlov rybníků) a obilí a ryby (případně dobytek) prodat na se ziskem na blízkých trzích (a obilí dále zpracovat ve svých pivovarech). Tento systém bývá někdy hodnocen jako protokapitalistický – objevují se tu první známky tržních vztahů – práce za mzdu, prodej se ziskem. (Netýkalo se to ale všech panství – např. na perněstejných velkostatecích ve východních Čechách byla více využívána robota; případně se také oba systémy kombinovaly).

Zatímco v západní Evropě tento „protokapitalistický“ systém začal převažovat, ve střední Evropě se, zejména v důsledku vylidnění po 30leté válce, tento systém mizí a prosazuje se **šlechtický robotní velkostatek**. Majitelé panství, protože jim významně ubylo pracovní síly, za prvé tlačí na to, aby byli poddaní více vázání k půdě (aby neutíkali na jiná panství; proto se utužuje poddanství), a za druhé na to, aby poddaným přibylo robotních povinností. Vrchnost, aby co nejvíce šetřila náklady, se snaží odstraňovat veškeré placené práce a začíná využívat bezplatnou pracovní sílu svých robotníků.

V čem byl robotní velkostatek výhodný: vrchnost měla dostatek pracovní síly a měla dostatek zdrojů. Nevýhodou bylo, že hospodářství bylo často extenzivní a nehospodárné: robotující neměli zájem vykonávat práci pečlivě, oralo se mělce, zanedbávalo se hnojení; při velkém rozsahu obdělávané plochy ale „ztráty“ tolik nevadily. Tento systém proto rovněž přispíval k tomu, že nebyl tlak na racionalizaci prací, k hledání inovací (ve způsobu osívání, hledání nových zdrojů výdělku). V dobovém myšlení bylo přijatelnější využívat ne úplně efektivní způsob hospodaření než investovat a podstoupit podnikatelské riziko – i když by třeba zisk mohl být mnohonásobně větší. Ojedinele zůstaly zachovány ony „protokapitalistické“ prvky hospodářství – týkalo se to např. mlýnů, pil, koželužen nebo vinopalen, které bývaly pronajímány – dostal je tedy do správy nájemce, který měl podíl na zisku (zároveň se ale musel podílet na údržbě těchto zařízení).

UTUŽENÍ PODDANSTVÍ

Co znamenalo již zmíněné utužení poddanství. Vrchnost více než dříve začala omezovat pohyb obyvatelstva mezi panstvími, dokonce začala omezovat sňatky mezi poddanými z různých panství (tady narážela na kompetence církve, která ale postupně toto začala tolerovat). Pokud jde o nevolnictví, v podstatě šlo o pracovní povinnost na pozemcích vrchnosti, o robotu, která byla odstupňována – osedlý chalupník, který žil trvale v nějakém stavení, většinu týdne pracoval „na svém“ (na půdě, kterou měl dědičně v nájmu, nebyla tedy úplně jeho)

a několik dní v týdnu chodil s koňmi orat na panské pozemky. Statusově o něco níže stáli chalupníci (s menším množstvím vlastní půdy) a ještě níže čeledí, která na panských pozemcích vykonávala práce, které byly považovány za podřadnější (trhání plevelu, sklizeň zeleniny).

Od roboty existovala osvobození – na panské půdě nemuseli pracovat mlynáři, krčmáři (museli ovšem odvádět náhrady), lidé usedlí na zpustlém gruntu, řemeslníci a přestárlé osoby. Vrchnost také často nutila poddané, aby (např. v době žní) chodili pracovat za mzdu, která ale byla fixně stanovena. Řada chalupníků a podruhů byla na této práci existenčně závislá, takže ji přijímala. Vrchnost dále nutila poddané nakupovat potraviny, které byly vyprodukovány na daném panství.

Panovník do vztahů vrchnost – poddaní po staletí nevstupoval, což se ovšem začalo měnit ve 2. polovině 17. století, kdy byl vydán **robotní patent** (1680, tzv. pardubická pragmatika). Jeho vydání bylo zdůvodněno tím, že je potřeba stanovit, co jsou legálně vymáhané povinnosti a co již ne; mělo se tedy zabránit největším excesům a ožebračování poddaných, nicméně realita často byla taková, že kde byly dříve vyžadovány vyšší robotní povinnosti, tam byly zachovány, a kde byly nižší, tam byly zvýšeny. Poddaní měli teoreticky možnost bránit se u soudu (případně dovolat se spravedlnosti u panovníka), ale v praxi to nebylo příliš využíváno. Od zmíněného patentu byly tedy robotní povinnosti státem kodifikovány a v této podobě platily cca sto let (byť často jen „na papíře“). Se zvyšováním robotních povinností poddaní nesouhlasili a často sahalo k ozbrojenému odporu.

FUNGOVÁNÍ VELKOSTATKU

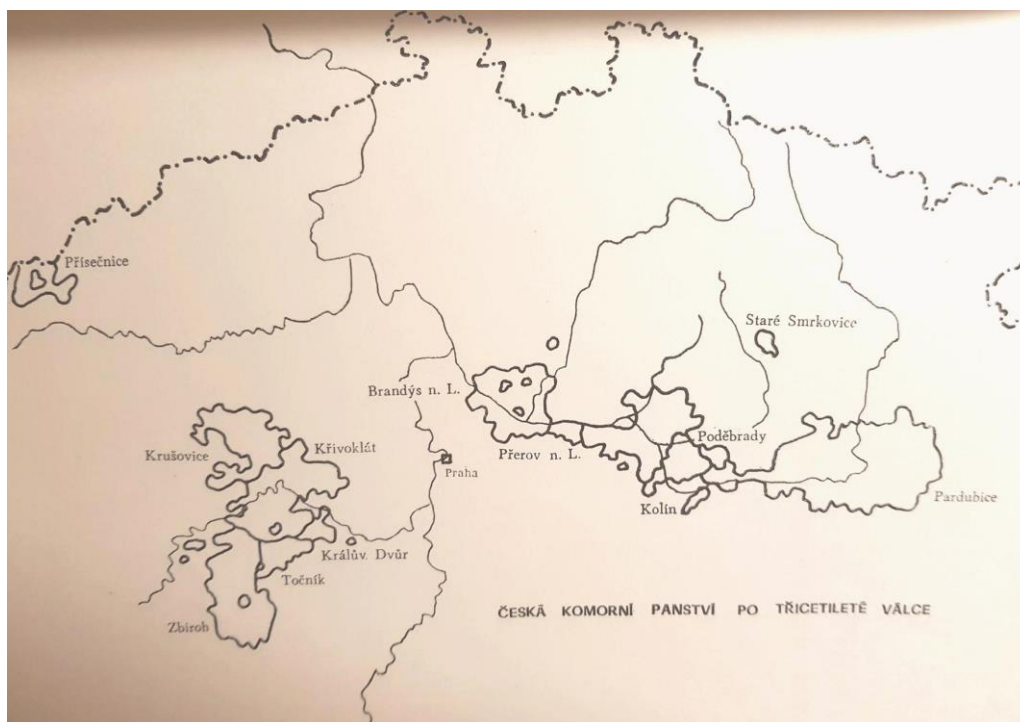
Klíčovým zdrojem příjmů na velkostatkách bylo pěstování obilí. Převažovalo pěstování pšenice a ovsa (pšenice byla využívána pro výrobu piva, oves jako potrava pro koně). Po 30 letech válce se začíná více prosazovat pěstování žita a ječmene. Ubývá totiž koňských potahů (nemá s nimi kdo orat), takže už není potřeba tolik potravy pro koně. Rovněž dochází k technologické změně při vaření piva – pšeničný slad byl postupně nahrazován ječným. Ječmen byl levnější na pěstování a pivo z něj bylo naopak považováno za lepší, takže se prodávalo draž – snižovaly se tedy náklady a rostl příjem z prodeje.

Vinařství od počátku 17. století upadalo, důvodem bylo pravděpodobně dlouhodobé ochlazení klimatu a rovněž dovoz levnějšího zahraničního vína. Pokud jde o chov dobytka, v této době dochází k inovacím v chovu – více se oddělují samci od ostatního stáda, takže nedochází k předčasnému oplodnění samic; rovněž je díky tomu lépe distribuováno krmivo. Upadá rovněž tradiční rybníkářství, zejména kvůli problémům s odbytem, rybníky jsou zasypávány a přeměňovány na louky (týkalo se to například Poděbradska). Velkostatek také postupně ovládl i řemesla, která byla dříve doménou cechů v královských městech.

KOMORNÍ VELKOSTATEK

Komorní velkostatky byly v raném novověku soustředěny do dvou větších celků, brdského a polabského. Ve středověku byl korunní majetek mnohem více rozptýlený – šlo o pozemky při hradech, které tvořily oporu knížecí moci v zemi, v 16. a 17. století ale byly poslední

pohraniční pozemky již rozprodány. Byla snaha co nejvíce scelit stávající korunní území poblíž Prahy – tedy právě v Polábí a poblíž Brd, což bylo ne vždy motivováno čistě ekonomickými účely, ale i reprezentačními (v Brdech se nacházely lovecké revíry).

Komorní statky byly specifické v tom, že jejich vlastník neměl čas na přímou kontrolu (na rozdíl od šlechty, která na svých panstvích čas od času pobývala). Komorní statky proto měli na starost správci. Ti si často nepočínali úplně hospodárně a dokonce se na svěřeném majetku obohacovali. Známa byla např. kauza točnického hejtmána Vodopia (hejman měl ve správě vždy několik panství), který si nechal z komorního materiálu na svém vlastním pozemku postavit vysokou pec – a navíc k této práci využíval robotníky. Pro zlepšení kontroly byl proto zaveden jednotný systém účetnictví a pravidelné vizitace komisařů na komorních panstvích.

Komorní statky přinášely významný příjem pro Českou komoru (úřad, který v českých zemích spravoval panovnické finance; zřízen byl za Ferdinanda I.). Podíl výnosů z velkostatků byl druhý největší hned po příjmech z cla ze zahraničního zboží. Zároveň s tím, jak se Habsburkové dostávali do finančních obtíží, docházelo k postupné zástavě téměř všech komorních statků, Křivoklátsko bylo například krátkodobě převedeno na Valdštejny a později jim bylo prodáno, Mělnicko zase od panovníka odkoupili Černínové.

POUŽITÁ LITERATURA

- Čechura, Jaroslav (1997): Šlechtický podnikatelský velkostatek v předbělohorských Čechách, In: *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 4. Vědecká konference k 100. výročí narození Bedřicha Mendla, prvního profesora hospodářských dějin Univerzity Karlovy 1892–1992*, s. 145–160.

- Maur, Eduard (1975): *Český komorní velkostatek. Příspěvek k otázce „druhé nevolnictví“ v českých zemích*. Praha: Univerzita Karlova.
- Mikulec, Jiří (2008): Vrchnosti a poddaní. In: Čornejová, Ivana – Kaše, Jiří – Mikulec, Jiří – Vlnas, Vít: *Velké dějiny země koruny české. Svazek VIII. (1618–1683)*. Praha – Litomyšl: Paseka, s. 261–277.
- Vorel, Petr (2005): Města a šlechtický režijní velkostatek. In: *Velké dějiny země Koruny české. Svazek VII. (1526–1618)*. Praha – Litomyšl: Paseka, s. 214–229.